International Journal of Sanskrit Research
अनन्ता

ISSN: 2394-7519
IJSR 2025; 11(2): 186-188
© 2025 IJSR
www.anantaajournal.com
Received: 28-02-2025
Accepted: 02-04-2025

Dr. Aswathy GR
Assistant Professor (Contract),
Department of Sanskrit,
Government College,
Nedumangad, Trivandrum,
Kerala, India

Corresponding Author:
Dr. Aswathy GR
Assistant Professor (Contract),
Department of Sanskrit,
Government College,
Nedumangad, Trivandrum,
Kerala, India

शांकरस्मृत्यां स्मार्तविचारः समीक्षात्मकमध्ययनम्

Aswathy GR

DOI: https://www.doi.org/10.22271/23947519.2025.v11.i2c.2613

सारांश
संस्कृतिः मानवजीवनपद्धतेः, व्यवहारमान्यतानां, विश्वासानां, परिवर्तनानां, सामाजिकदृष्टिकोणानां च योगः अस्ति। एते धर्मशास्त्रग्रन्थाः सर्वदा चर्चां कुर्वन्ति। संस्कृत भाषायां बहवः स्मृतिग्रन्थाः सन्ति, यथा शंकरस्मृतिः इति स्मृतिग्रन्थः यः शंकराचार्येन केरलदेशे लिखितः इति कथ्यते। अस्मिन् अन्य स्मृतिग्रन्थेषु इव अनेकाः संस्काराः उल्लिखिताः सन्ति। अतः अस्मिन् प्रबन्धे केरलदेशे विद्यमानस्य प्रथायाः विषये स्मार्तविचारस्य विषये विश्लेषणं कृतम् अस्ति यस्य वर्णनं अनाचारम् इति कर्तुं शक्यते।

कुटशब्दः नाम्बूदिरि स्त्री, साधनं, दासीविचारं

प्रस्तावना

स्मृतिः- लक्षणम्

स्मर्यते इति व्युत्पत्या स्मृ धातोः क्तिन् प्रत्ययेन निष्पन्नः शब्दः स्मृतिः। स्मरणरूपमर्थं बोधयन्नपि वेदार्थस्मरणरूपं शास्त्रं गमयति। "श्रुतिरस्तु वेदो विज्ञेयो धर्मशास्त्रं तु वै स्मृतिः" इति वचनात् स्मृतिशब्दो धर्मशास्त्रे रूढोऽस्ति। सूत्रसाहित्येषु प्रतिपादिताः विषयाः श्लोकरूपेण स्मृतिग्रन्थेश्वळऋषूपलभ्यन्ते।

स्मृतिगन्थाः

सनातानां शास्त्राणि मुख्यतया द्विधा विभक्तानि सन्ति। श्रुतिः स्मृतिश्च। वेदाः प्रथमे वर्गे पतन्ति। वेदाः भारतीयधरोहरस्य आधारशिला इति गणयितुं शक्यन्ते। ब्राह्मणाः, उपनिषदाः, धर्मशास्त्राणि च वैदिकव्याख्याः सन्ति ये वेदानाम् अवलोकनात्मकाध्ययनेन प्राप्ताः सन्ति। अस्मिन् अपि स्मृतिः अन्तर्भवति। स्मृतिः अन्यत् साहित्यम् अस्ति यत् अक्षरशः वेदविक्षेपः अस्ति। पुरुषस्य जीवने सर्वं तस्मिन् वर्णितं भवति। अस्मिन् सर्वे संस्काराः, अनुष्ठानानि, व्यवहाराः च समाविष्टाः सन्ति। मनुस्मृतिः प्राचीनतमा स्मृतिः इति कथ्यते किन्तु तस्मात् पूर्वमपि स्मृतिलेखकाः सन्ति इति वक्तुं शक्यते।

बौधानयेन सप्त, वसिष्ठेन पञ्च, आपस्तम्बेन दश, याज्ञवल्क्यस्मृतौ विंशति, पराशरेण ऊनविंशति, भरद्वाजेन एकविंशति, पठीनसेन षट्त्रिंशत्, अग्निपुराणे विंशति, गरुडपुराणे दश, महाभारतस्य अश्वमेधिकपर्वणि त्रयोविंशति, भविष्यपुराणे षट् त्रिंशत् स्मृतिकाराः अथवा धर्मशास्त्रकाराः

उल्लिखिताः सन्ति। मनुस्मृतिः, याज्ञवल्क्यस्मृतिः, पराशरस्मृतिः, नारदस्मृतिः, अङ्गिरस्मृतिः, शङ्खलिखितस्मृतिः, दक्षस्मृतिः, कात्यायनस्मृतिः, अत्रिस्मृतिः, व्यासस्मृतिः, शातातस्मृतिः, यमस्मृतिः, उशानस्मृतिः, बृहस्पतिस्मृतिः, संवर्तस्मृतिः, हारितस्मृतिः च संस्कृते मुख्यस्मृतिग्रन्थाः सन्ति।

शांकरस्मृतिः

केरलेषु प्रचलितानां आचारविचाराणां धार्मिककार्यक्रमाणाम् अनुष्ठानानां प्रतिपादनग्रन्थः एव अयं शांकरस्मृतिः अथवा लघुधर्मप्रकाशिका। अस्मिन् ग्रन्थे द्वात्रिंशत् (३२) अध्यायाः विद्यन्ते इति मन्यन्ते। एकैकेषु अध्यायेषु चत्वारः पादाः सन्ति। किन्तु इदानीं द्वादश अध्यायाः एव प्रकाशिताः दृश्यन्ते। आदिशंकर एव अस्य ग्रन्थस्य प्रणेता इति पण्डितानां मतम्। अद्वैतवादी ब्रह्मज्ञानी शंकरभगवद्पाद एव अयं शंकरः इति निश्चयः नास्ति। अस्यां लघुधर्मप्रकाशिकायां प्रतिपादितानि कानिचित् विषयाः भवन्ति अध्ययनसापिण्ढ्यवरकन्यापरीक्षाविवाहाग्निदोषः स्नानभस्मधारणदंपतीधर्मषोडशक्रियाः योगाभ्यासविधिः योगसिद्धिः राजनीतिः सदाचारः स्त्रीधर्माः रजस्वलधर्माः चतुःषष्ट्यनाचाराः इत्यादयाः। वर्णाश्रमधर्मपरिपालनोत्सुकानां केरलीयानां ये विषयाः ज्ञातव्याः सन्ति ते सर्वे अस्मिन् ग्रन्थे वर्तन्ते इति संशयं विना वक्तुं शक्यते।

स्मार्तविचारः

एतेषु पूर्वोक्तधर्मेषु प्रतिपादितः विषय एव स्मार्तविचारः। स्मृतिप्रोक्तं स्मार्तम्। यः स्मृतिप्रोक्तान्विषयान् श्रद्धया अनुवर्तते स एव स्मार्तः। स्मृत्यनुसारी स्मार्तः। स्मृतिविषयपण्डितः इति यावत्। केरलेषु विद्यमानानां नंपूतिरिब्राह्मण समुदायनारीणां मध्ये याः स्त्रियः व्यभिचारारोपिताः (अन्यपुरुषगामिन्यः कामिन्यः च) भवन्ति तासां विषये स्मार्तपण्डितानां न्यायान्यायविचारविमर्श एव स्मार्तविचारः। शाम्करस्मृतौ अष्टमध्याये प्रथमपादे स्मार्तविचारविधिः अथवा स्वभावः वर्णितः। व्यभिचारदोषारोपितां नंपूतिरिस्त्रियं स्वसमुदायकुलगोत्रनिराकरणात् प्राक् अनुवर्तिष्यमाण दोषविचारचर्चा एव अत्र प्रतिपाद्यविषयः। एतादृशि चर्चा विगतशताब्धस्य आरंभकालपर्यन्तमाचरति स्म। पश्चात् काले तु केरलेषु अयम् अनाचारत्वात् निरुद्धः सर्वकारेण। यदा गृहस्थस्य गृहिणीं प्रति परपुरुषसंबन्धसंशयः जायते तदा सः वाद्ध्यः इति आहूयमानं स्वपुरोहितं स्वजनान् च तं संदेहं निवेद्य तान् सर्वान् स्वगृहम् आनयति। ते सर्वे मिलित्वा पुनः तत्रस्थसेवकान् आहूय दासीविचारं कुर्वन्ति। दासजनैः सह क्रियमाणत्वात् दासीविचारः इत्युच्यते। तेन दासीविचारेण यदि गृहस्थस्य संदेहः प्रबलः जायते चेत् सा व्यभिचाराभियोगी गृहिणी कुत्र एकान्ते क्षिपति। अनन्तरं सः गृहस्थः स्वजनैः सह राजानं वृत्तान्तं निवेदयति। राजा चत्वारो धर्ममीमांसकान् चतुरान् स्मार्ततत्त्वज्ञान् च आहूय राजप्रतिनिधिरूपेण एकेन ब्राह्मणेन सार्धं तान् सर्वान् तं गृहं प्रेषयति। राजपुरुषाय ब्राह्मणाय अवगुण्डनाय एकं वस्त्रमपि प्रयच्छति। मीमांसकाः के के प्रश्नाः दोषारोपितां पृच्छेयुः इति राजपुरुषाय स्मार्तपण्डितेभ्यश्च ददन्ति। स्मार्ताः गृहस्थेन राजपुरुषेण च सह सर्वान् प्रश्नान् यथायोग्यम् अवगत्य साधनम् इति आहूयमाना दोषारोपिता च गृहिणी यत्र एकान्ते तिष्ठति तत्र गत्वा स्मार्तेष्वेकः तस्याः कोष्ठसमीपे उपविश्य प्रश्नान् पृच्छति। परस्परदर्शनं निषिद्धं भवति। दोषारोपितां तां स्त्रीं साधनं द्वारस्य समीपे एव देहल्याम् उपवेशनीयम्। शिरोवस्त्रसहितम् तत्समीपे स्थित्वा तत्र प्रचलमानं सर्वं वृतान्तं साक्षिरूपेण श्रवणमेव राजपुरुषस्य कर्तव्यः। यदि स्मार्तानां प्रश्नः अनुचितः अबद्धः वा भवेत् तदा राजपुरुषः स्वशिरोवस्त्रं भूमौ क्षिपति। तदैव स्मार्तः साधनं प्रति स्वप्रश्नः अनुचितः असमीचीनः च अवगत्य स्वप्रश्नस्य दोषान् परिहृत्य सम्यक् आलोच्य पुनः प्रष्टुम् आरभते। तदा राजप्रतिनिधिः स्वशिरोवस्त्रं यथास्थानं प्रतिष्ठापयति। साधनस्य प्रश्नानां समाधानं स्मार्ताः मीमांसकेभ्यः यथासमयं निवेदयेयुः।

समीक्षात्मक विचिन्तनम्।

यदा केरलस्य इतिहासं पश्यामः तदा वयं अनेकानि रोचकतथ्यानि द्रष्टुं शक्नुमः। यदा वयं प्रत्येकं प्रत्ययं व्यवहारं च ज्ञास्यामः तदा ते अस्मासु भिन्नाः भावनाः सृजन्ति। एवं प्रकारेण स्मार्तविचारं किञ्चित् यत् अद्यत्वे अपि वयं केरल-इतिहासस्य पूर्णभयेन, विस्मयेन च पठामः, जानीमः च। स्मार्तविचारं १९ शतके केरलदेशे यत् विषं व्यापादितवान् तत् आसीत्। वेश्यावृत्तेः अभियुक्ता महिला एकान्तीकृता स्थानान्तरिता भवति। तस्याः स्वीकारार्थं बहु यातनाः प्रयुज्यन्ते। परीक्षणस्य अन्ते केवलं स्त्रियं गृहीत्वा सामूहिकरूपेण स्थापिता भवति। तत्कालीनः समाजः कस्यापि नम्बूतिरी-महिलायाः उपरि आधारं विना आरोपं कर्तुं समर्थः आसीत्। अतः तत्कालीनाः स्त्रियः किमपि सुरक्षां न अनुभवन्ति स्म।

१९ शताब्ध्यां पुरुषप्रभुत्वस्य समयः आसीत्। तस्मिन् समये स्त्रियः सर्वथा पीडिताः आसन्। नम्बूतिरीसमुदायस्य महिलानां मानसिकव्यापाराः शारीरिकस्वतन्त्रता च भृशं प्रतिबन्धिताः आसन्, तेषां पुरुषाः अधिकारिभ्यः प्रतिबन्धितं यौनस्वतन्त्रतां प्राप्नुवन्ति स्म स्वल्पशङ्काणामपि यदा स्त्रियः दण्डिताः भवन्ति। तेषां पुरुषाः

अधिकारेण भेदितमैथुनस्य स्वतन्त्रतां भुङ्क्ते स्म। १९ शताब्द्याः शापः आसीत् यत्।

तात्रिकुट्टी नामकस्य नम्बूतिरी-महिलायाः स्मार्तविचारः अनेकानां चर्चानां विवादानां च स्थानं दत्तवान् अस्ति। तस्याः शोषणं कृतवन्तः ६० तः अधिकानां पुरुषाणां नामानि प्रकाशयित्वा तात्रिकुट्टी अस्य प्रथायाः विरुद्धं क्रान्तिं निर्मितवती। तात्रिकुट्ट्याः स्मार्तविचारसम्बद्धानि बहूनि साहित्यकृतयः अभवन्। स्मार्तविचारं समानं त्रुटिं कुर्वन्तौ जनानां पूर्णा अनैतिकता अस्ति, तात्रिकुट्टी नामिका महिला समानं दुष्कृतं कृतवान् पुरुषं स्त्रियं एकान्ते स्थापयित्वा दण्डं दातुं समर्था अभवत्। स्वयं पापिनी भूत्वा तात्रिकुटी भविष्यत्जन्मम् अस्मात् अनैतिकतायाः किञ्चित्पर्यन्तं तारयितुं समर्था अभवत्। **"अग्निसाक्षी" नाम्ना ललिताम्बिका अन्तर्जनं रचितं कृतिं तात्रीकुट्ट्याः स्मार्तविचारं विषये व्यवस्थापयति। "अग्निसाक्षी" नाम्ना कृतिः तात्रीकुट्ट्यां नम्बूदिरिसमुदायस्य स्त्रीषु प्रतिषेधात् आपद्यते।**

उपसंहारः

अद्यत्वे एकशताधिकं कालः अग्रे गतः। तावत् कालः परिवर्तितः, ऋतुकालः परिवर्तितः, नूतनाः संघर्षाः, नवीनाः क्रान्तिः, नूतनाः विचाराः आगच्छन्ति, गतवन्तः च। तथापि अद्यत्वे अस्माकं वृत्तपत्रेषु टीवी-मध्ये च शारीरिकयातना-कथाः आधिपत्यं प्राप्नुवन्ति। ज्ञाताणाम् अपेक्षया बहवः अधिकाः अज्ञाताः घटनाः सन्ति। वयं निःसंदेहं वक्तुं शक्नुमः यत् सरिता स्वप्ना च सर्वे अद्यतनस्य स्मार्तविचारस्य उदाहरणानि सन्ति।

References

1. Nair M. Sankarasmrithi or Leghudharmaprakasika of Srisankaracarya. Trivandrum: Swantham Books; 2002.
2. Antherjanam L. Agnisakshi. Kottayam: D C Books; 1976.
3. Bhaskaranunni P. Smarthavicharam. Kottayam: NBS; 2000.
4. Kunjunniraja K, Menon MS. Samskritha Sahithya Charithram. 3rd ed. Kerala: Kerala Sahithya Academy; 2023.
5. Melkulangara A. Manusmrithi. Trivandrum: Universal Press & Publication; 2012.